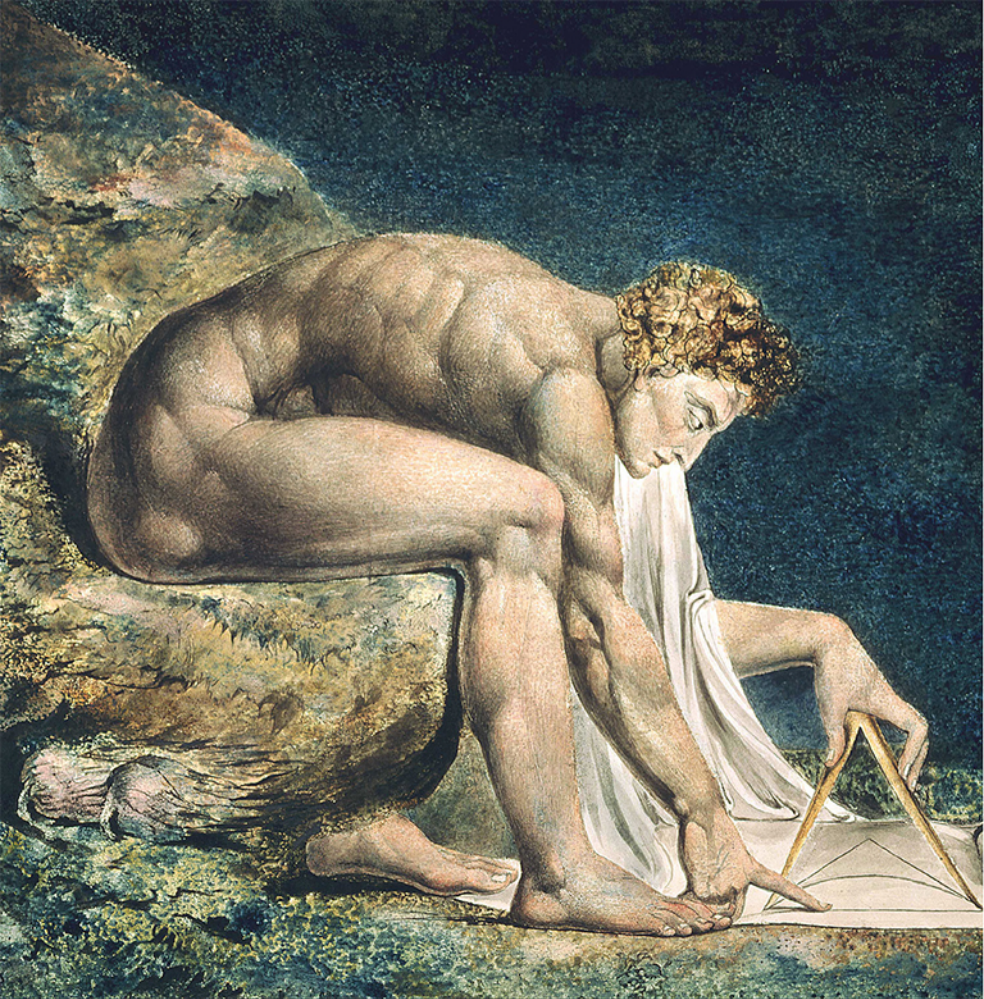

Двічі по десять: обличчя і голоси

Про книгу

Хто кого переговорить? Десять тамтешніх чи десять тутешніх? Письменники з Бельгії, Франції та Швейцарії чи наші літературні діячі? Впродовж кількох років український журналіст, перекладач і критик Іван Рябчій випитував найцікавіше у впливових постатей європейської та української літератури. До книжки увійшли як доволі давні та рідкісні розмови, так і нові, зроблені спеціально для цього видання.

Іван Рябчій

Двічі по десять:
обличчя і ГОЛОСИ

Іван Рябчій

**ДВІЧІ ПО ДЕСЯТЬ:
ОБЛИЧЧЯ І ГОЛОСИ**

ВИДАВНИЦТВО АНЕТТИ АНТОНЕНКО
ЛЬВІВ

УДК 82.4
ББК 84(4)
Р 98

Іван Рябчій
ДВІЧІ ПО ДЕСЯТЬ: ОБЛИЧЧЯ І ГОЛОСИ

*Випущено на замовлення Державного комітету
телебачення і радіомовлення України за програмою
«Українська книга» 2015 року*

Хто кого переговорить? Десять тамтешніх чи десять тутешніх? Письменники з Бельгії, Франції та Швейцарії чи наші літературні діячі?

Впродовж кількох років український журналіст, перекладач і критик Іван Рябчій випитував найцікавіше у впливових постатей європейської та української літератури. До книжки увійшли як доволі давні та рідкісні розмови, так і нові, зроблені спеціально для цього видання.

*В оформленні обкладинки використано картину
Вільяма Блейка «Ісаак Ньютон» (1795).*

Усі права застережені. Жодну частину цього видання не можна передавати, перекладати, зберігати в пошукових системах або передавати у будь-якій формі та будь-яким засобом (електронним, механічним, фотокопіюванням або іншим) без попередньої письмової згоди на це ТОВ «Видавництво Анетти Антоненко».

ISBN 978-617-7192-37-3

© Іван Рябчій, текст, упорядкування, 2006-2015
© «Видавництво Анетти Антоненко», 2015

I

ТАМТЕШНІ

Ausculata et perpende

Амелі Нотомб
Amélie Nothomb

*Небезпечно, спираючись лише на успіх,
уважати, буцім ти зробив щось таке,
чого не можуть повторити інші*

Амелі Нотомб народилася 1966 р. в Еттербеку, комуні Брюсселя. Еттербек — один із мальовничих районів бельгійської столиці; тут чимало парків, культурних центрів, музеїв та бібліотек. Серед тих, хто народився тут, — літературознавець Антуан Компаньйон, співаки Стромае та Лара Фаб'ян, малювальник коміксів Андре Франкен, політик Герман ван Ромпей, письменники Франсуа Верганс і Жан-Батіст Баронян.

Родина Амелі — одна з найшляхетніших сімей Бельгії. Її батько, барон Патрік Нотомб — визначний дипломат (Бельгія взагалі славиться своїми дипломатами, а ще — негоціантами), служив у Японії, Китаї, США, Бірмі та Бангладеш. Дитинство Амелі минуло в Японії — і ця країна присутня у кількох її романах («Саботаж кохання», 1993; «Метафізика труб», 2000; «Біографія голоду», 2004; «Ні від Єви, ні від Адама», 2007). Повернувшись до Бельгії вже сформованим підлітком, Амелі навчалася на відділенні романської філології у Вільному університеті Брюсселя — одному з найкращих навчальних закладів Європи і світу.

Письменницьку кар'єру розпочала в 1992 р., відтоді методично видає по роману щороку у видавництві «Albin Michel». Вона спромоглася створити навколо себе легенду — неодмінний капелюшок, загадковий замок у Бельгії, стан «вагітності» романами; журналісти не раз вели інформаційні кампанії проти неї та видавництва, звинувачуючи в надміру фальшивій біографії. В Амелі — величезна армія читачів, які спілкуються з нею за допомогою листів, адже комп'ютери письменниця терпіти не може.

Вулиця математика Гюйгенса в Парижі. 14-й округ. По-вруч — Монпарнаський цвинтар. Ніщо не нагадує про похмуре сусідство. Респектабельний квартал. Неподалік — ліцей, тому у сквері повно дітлахів. Типовий паризький завулок, османівський будинок, який зазнав метаморфоз фасадизму, себто докорінної модернізації інтер'єру зі збереженням старовинного фасаду. Заходжу — справді, всередині все надсучасне, хром, скло, пластик, але при цьому пишні мармурові сходи ведуть із rez de chaussée (першого поверху) нагору. «Певно, зараз і мені доведеться пнутися ними туди, до неї, до зірки», — думаю я. Відчуття змішані. Я вперше в центральному офісі одного з провідних видавництв Франції — «Albin Michel», головного конкурента «Gallimard».

Довго чекати не доводиться. Леа Тевено — агент Амелі — проводить мене досередини, і я бачу щось на кшталт внутрішнього дворика, два поверхи якого складаються з численних дверей. «Це кабінети наших авторів», — з гордістю каже Леа, і я спершу не розумію, про що йдеться. Авторі мають свої кабінети у видавництвах?! Навіщо?

Кабінет Амелі — перший, одразу під сходами, більше подібний до кімнатки Гаррі Поттера, ніж до офісу

найтиражнішої письменниці Франції. Вона виходить назустріч — без звичного гриму (тепер зрозуміло, чому робити світлини у приміщенні видавництва заборонено), без капелюшка, в довгій чорній сукні східного крою (щось середнє між кімоно і нашою вишиванкою); сукня дуже личить до її чорних, як смола, кіс. Амелі усміхається — і я розумію, що вже майже закоханий у цю жінку. У неї манлива тепла аура. «Справді, в ній більше японського, ніж французького чи бельгійського», — думаю я.

Заходимо до кабінету. Він завалений листами. Є лише два стільці, столик, полички з листами, поштівки, пришпилені до стін, — і все. Вона тут працює?! Звісно ж, ні. В Амелі є помешкання в Парижі та Брюсселі, де вона, мов анахорет, відмовляючись від їжі, творить свої романи. Принаймні вона сама так каже.

Приємнішу у спілкуванні письменницю годі зустріти. Попри давнину і шляхетність роду, навіть натяку на пиху немає. Я йду, затиснувши під пахвою роман із автографом — «Форма життя»; це — чудова історія про солдата в Іраку, який страждав на ожиріння. Як завжди — 150 сторінок, не більше. Роман з'явився завдяки її несподіваному листуванню з одним американським вояком.

Відтоді я — серед тих, хто листується з Амелі Нотомб. Виявляється, це так просто — листуватись із зіркою...

Література для мене — захисна реакція...

Амелі, двадцять один рік тому вийшов ваш перший роман «Гігієна вбивці», який став першим значним успіхом. Він повністю складався з діалогів. А по семи роках за романом зняли фільм... Після цього ви стали зіркою, і впродовж усіх цих років ваш статус — незмінний. Вас усі знають на око, ім'я на слуху. Але письменник — професія камерна, що вимагає зосередження. Як живеться письменниці-зірці?

На щастя, зіркою я себе не вважаю. Зізнаюся: мені було би дуже незручно відчувати себе знаменитістю. Я людина проста. Так, мої книжки — успішні, але успіх для мене — це насамперед задоволення. І річ не в тім, що я ним упиваюся, просто радію від усвідомлення того, що мене читають. Небезпечно, спираючись лише на успіх, уважати, буцім ти зробив щось таке, чого не можуть повторити інші. Я по можливості намагаюсь уникати «зірковості»: веду звичний спосіб життя, їжджу в метро, ходжу по крамницях, мию посуд. Я не самохвалка.

Ваші романи популярні в усьому світі — від Японії до Сполучених Штатів. Якою письменницею ви себе відчуваєте: французькою, європейською чи світовою?

По правді, відповідати на це питання маю не я, а критики й журналісти — скажімо, Ви. Що ж до мене, то — комусь, безперечно, це видається дуже вузьким поглядом — я вважаю, що працюю для бельгійської літератури. Звісно, це не має значення — бельгійська література чи не бельгійська, головне — хто, де і як її читає, але, якщо вже класифікувати, то я волію бути бельгійською письменницею. Чому? Мої тексти доволі розпливчасті, а Бельгія — країна сюрреалізму. Всі знають сюрреалістів французьких, але в дійсності найбільше їх було в Бельгії. А в тому, що пишу я, сюрреалізму достатньо. А ще в бельгійській літературі був такий напрям «містичний реалізм». Він і досі дається знаки.

~~~~~  
**«Зізнаюся: я люблю свій успіх і хотіла б, аби так було й далі, одначе, позаяк секрет мені не відомий...»**

Дати визначення бельгійської ідентичності доволі складно: вона, як на мене, є туманною. Сюди слід додати розмаїття активних культурних шарів. Усе це — частина моїх текстів, саме тому, на мій погляд, я працюю саме для бельгійської літератури.

*Але видаєтесь у Франції...*

Кілька моїх книжок виходило і в Бельгії...

*Це скоріше виняток. Як вашу творчість сприймають там?*

На жаль, успішна я ніяк не в Бельгії. У бельгійців забагато комплексів, вони не впевнені у собі. Щоби там повірили в талант письменника чи художника, спершу він має здобути визнання в сусідній впливовій державі — Франції. В моєму

випадку знадобилося багато часу, поки книжки сприйняли в Бельгії. Дуже довго рідна країна відштовхувала мене.

*Схожа ситуація з популярним в Україні драматургом і письменником Еріком-Емманюелем Шміттом, до якого бельгійці ставляться з великою підозрою.*

Тут інший випадок. Адже він француз. І лише відносно нещодавно прийняв бельгійське громадянство. Як на мене, це для Бельгії — честь. Звісна річ, був певний період адаптації, але радше з боку бельгійців, ніж самого Шмітта.

*У Бельгії побутує слово «бельгітюд». Це — збірний термін, що охоплює низку специфічних, притаманних лише бельгійцям рис характеру та особливостей взаємовідносин бельгійського народу з його сусідами. Ви відчуваєте в собі щось «бельгітюдне»?*

«Бельгітюд» — дуже дивне явище. Поза сумнівом. Я його відчуваю, причому вельми гостро. Але мій «бельгітюд» сильно відрізняється від «бельгітюду» інших бельгійців, які постійно живуть у своїй країні. Моє дитинство пройшло в Японії, ви можете прочитати про це в кількох моїх книжках — «Саботажі кохання», «Страху і тремтінні»; мій батько був послом. До Бельгії я потрапила тільки у віці 17 років. І кепсько сприйняла цю країну. Знадобилося багато років, аби відчутти себе тут як удома, щоби позбутися навколишньої самотності. Тож мій «бельгітюд» — це болісне усвідомлення ворожості світу, до якого належу генетично, складний процес налагодження контакту з рідною країною. Ну і, звісно, на це накладаються типові для «бельгітюду» особливості: французи, приміром, підсміюються над бельгійцями, вважають їх недолугими, потішаються

над нашим акцентом. Нам постійно доводиться шукати якусь-то «зброю» проти французів...

*Чи є бельгійці у ваших романах?*

Певна річ! Є декілька автобіографічних книжок, і там діє принаймні одна бельгійка — я. А також мої батьки, сестра.

~~~~~  
**«Я не настільки оптимістка,
щоби вірити в цілющий
вплив літератури»**

Наприкінці одного з останніх моїх романів — «Убити батька» — також є бельгієць, що ви-

являється людиною, яка маніпулює всіма персонажами роману.

Чи зможете ви пояснити — собі і нам, — у чому секрет вашого успіху? Чому чийсь книжки вперто не читають, а чийсь розхапують, немов гарячі пиріжки?

Присягаюсь, я дуже хотіла би відповісти на це запитання! Всі ці роки воно мене сильно цікавить. Я ж навіть не думала про успіх. І раптом — таке! Щоправда, я дуже радію з того, що люди читають мої книжки...

Вочевидь, у книжках, які подобаються людям, є щось таке, що приваблює. Але що саме? Я не знаю. І це печально. Зізнаюся: я люблю свій успіх і хотіла б, аби так було й далі, однак, позаяк секрет мені не відомий... Можливо, тому я не схильна до перемін — інстинктивно пишу так, як і перше.

Можливо, певний вплив на успіх книжок чинить ваш медіаобраз: екстравагантні капелюшки, сміливі вислови у пресі, зізнання в незвичному способі життя...

Ні, цього замало. Адже люди не дурні — ніхто не купуватиме книжок лише тому, що хтось носить дивний капелюх. Річ у самій книжці, у тексті. І над усе мене вражає успіх за кордоном, у країнах, де я ніколи не була...

А де ви берете сюжети? Відправляється до далеких країн, як Мішель Уельбек і Ле Клезіо, чи знаходите їх у повсякденнім житті?

По-різному. У випадку з автобіографічними романами все ясно. Хоч і тут є загадка: як певний пережитий мною епізод раптом заторкує настільки, що я присвячую йому цілу книжку. Щоби відповісти на це питання, слід, мабуть, бути психоаналітиком... Що ж до інших — вигаданих — історій, то імпульс може і з'явитися буквально з нічого. Дві почуті в автобусі фрази, допис у газеті...

Стан, коли замисел книжки вже є, а тексту ще нема, я називаю «вагітністю». І «вагітнію» я завжди від, здавалося би, незначних фактів. Сюжет роману «Викривальні промови» народився з підслуханої в бельгійському метро розмови. Один пан спитав іншого: «Чи добре вам живеться за містом?», а той йому відповів: «Жахіття! Поряд із нами живе дуже дивний чоловік. Він приходить до нас у гості, годинами сидить і мовчить. Ми не знаємо, як його спекатись». І все! Далі я не слухала. Інколи поштовхом стають реальні події. Війна у Боснії спонукала мене написати роман «Паливо». В одній газеті я прочитала, що мешканці Сараєва, щоби зігрітися, складали вогнища з книжок. Я була вражена. Як таке взагалі можливо наприкінці ХХ століття?! Для мене єдиний спосіб позбутися потрясіння — написати роман. Така захисна реакція...

У романі «Форма життя» ви розповідаєте дивну історію американського солдата, який воює в Іраку...

Те саме! У 2009 році мені навернувся на очі допис у газеті. Йшлося про епідемію ожиріння серед солдат корпусу США в Іраку. Дивно! — подумала я, — від чого би солдатам товстішати? І щоби відповісти на це питання, я написала роман.

Де пояснюєте дивну хворобу докорами сумління американських солдат... Вигадали?

Частково.

Ваш перший роман було написано в Японії, в нім оповідалося про нелегку долю ділової жінки в цій країні. Як поставилися до цієї книжки у Країні Висхідного Сонця?

~~~~~
«Щоразу доводиться вибирати з кількох текстів один, відштовхуючись від прогнозу: як до цього поставиться читач. Це — наче гра в покер»

Роман, що його Ви маєте на увазі, — «Страх і тремтіння» — не перший. Він вийшов у 1999 році, і в ньому йдеться про тяжкі умови праці в японській компанії. Про касти і субординацію. Роман переклали — і це вже добре. Адже якби я написала щось подібне про китайські компанії, в Піднебесній його заборонили би. Звісно, керівники великих компаній обурилися, звинувачували мене у брехні, але звичайні японці були у захваті.

Чи вплинув ваш роман на долі японських жінок?

Навряд. Я не настільки оптимістка, щоби вірити в цілющий вплив літератури.

Щороку впродовж двадцяти років ви видаєте по роману. Ціле покоління читачів виросло на ваших книжках. Який вплив ви справили на них, чому ви їх навчили?

Нещодавно одна журналістка випустила книжку під назвою «Покоління Нотомб», де вона доводить, що я суттєво впливаю на молодь. Не знаю. Можливо і впливаю. Справді, багато з моїх нинішніх читачів навіть не народилися, коли я оприлюднила свою першу книжку. Інколи вони пишуть мені, що почали читати завдяки моїм книжкам. Не впевнена, що це справило якийсь конкретний вплив на їхнє життя...

Вони ж полюбили книжки!

Сподіваюсь, вони читають не лише мої книжки.

Чи думаєте ви про читачів, коли пишете чергову книжку?

Коли я працюю над книжкою, то не можу думати ні про інші сюжети, ні про те, як цю книжку сприймуть і як вона продаватиметься. Я не думаю про своїх читачів! І можу це довести. Хоча щороку виходить один новий роман, пишу я значно більше, 3—4 книжки на рік. Зараз, приміром, працюю над 75-м романом, хоча видаю лише 21-й. У період написання книжки я настільки поглинута цим процесом, що думати про щось інше просто не можу.

Коли книжку написано, коли її починають готувати до друку, кут зору різко змінюється. І гостро постає питання про думку читача. На жаль, запізно — книжку вже написано... Щоразу доводиться вибирати з кількох текстів один, відштовхуючись від прогнозу: як до цього поставиться читач. Це — наче гра в покер.

Ваш кабінет просто засипано листами читачів. Хто вони — чоловіки, жінки, підлітки, старі?

Мені пишуть абсолютно різні люди. Слід розуміти, що книжки взагалі читають більше жінки, ніж чоловіки. Це — загальносвітова статистика. Ясна річ, що і в моїм випадку листів приходить більше від жінок. І переважають підлітки. Але є й пенсіонери. Трапляються як люди вкрай низької культури, від чіїх листів у мене починається депресія, так і інтелектуали, скажімо, шкільні вчителі французької мови. Частково особливості мого листування я розкриваю в романі «Форма життя».

Можливо, річ у тім, що читати мої книжки можна по-різному: для звичайного підлітка це просто цікава історія, а для університетського професора — натяки і підтекст. Це — багатоповерхові книжки, які вимагають багатоповерхового прочитання.

Чи правда, що ви пишете роман без виправлень?

Так. Звісно, потім редактор намагається правити, але я рідко погоджуюсь. Я ж не дурню якусь пишу! На момент написання напружено роздумую, тож усі мої виправлення — в голові. Але коли мій текст виходить із голови та лягає на папір, 99% залишиться в первісному вигляді. Я пишу у своєріднім трансі та довіряю цьому трансіві. А редакторів — ні. Трапляється, що вони поправляють, покреслять, передадуть мені для ознайомлення. Тоді я викидаю правки у сміттєвий кошіль, а зранку приношу до видавництва текст і кажу, що внесла.

Не боїтеся, що дізнаються?

А вони знають.

Чи правда, що ви, коли пишете, не їсте?

Правда. Але це означає, що я цілими днями не їм. А про їжу згадую, лише закінчивши черговий «сеанс письма». Я помітила: якщо поїсти перед працею, манера письма погіршується, втрачає силу. Звісно, дієтологи не вдоволені, але почуваюсь я пречудово.

Ви не єдиний літератор у родині. Ваш прадід П'єр і ваш дід Поль були католицькими письменниками. А ваша сестра Жюльєтта прославилася книжками рецептів. Чи відчуваєте ви якийсь-то вплив сім'ї?

Ні. Мій прадід П'єр Нотомб був доволі відомим у Бельгії поетом. Як Ви вірно сказали, католицьким, украй релігійним. А я зовсім не релігійна, навіть не наважуся назвати себе католичкою. Поль Нотомб — наша сімейна легенда, герой війни, співчутливий до комуністів пілот, друг Андре Мальро. Він потрапив до рук гестапо, його катували, а згодом, уже в мирний час, звинувачували у зраді. Який був скандал... Поль Нотомб писав чудові містичні трактати, але як письменник був не дуже відомим. Я ж філософських праць не пишу. І прадід, і дід такі далекі від мене...

Forbes Woman, 31.05.2013

Жан-Люк Утерс

Jean-Luc Outers

*Швидкісні поїзди — також чинник
певного прогресу в літературі*

Жан-Люк Утерс народився 1949 року в Брюсселі, де провів усе життя. Це справжній брюсселець — людина відкрита, щира, толерантна, глибоко романтична. Жан-Люк — син знаного політика Люсьєна Утерса, якому присвячено один із його романів — «Місце мерця» (побачив світ українською мовою цього року у Видавничому домі «Букрек»); його батько очолював рух Валлонського оновлення, був серед засновників Демократичного фронту франкофонів, а в 1985—1988 роках був генеральним представником Французької спільноти Бельгії у Сенаті. Саме під впливом батька сформувалася залюблена у французьку мову і в рідний край особистість. Майже всі романи Утерса — це подорожі: уявні, географічні, ментальні. Звісна річ, син відомого політика не міг не піти на державну службу. В 1990—2012 роках Жан-Люк очолював Департамент книжки у Міністерстві культури Французької спільноти Бельгії. Саме йому судилося стати творцем нинішньої політики промоції бельгійської франкомовної літератури як усередині країни, так і за її межами.

Перший роман Жана-Люка «Порядок денний» побачив світ далекого 1987 року у видавництві «Gallimard». Це був великий успіх (за книжкою навіть зняли художній фільм!) — але відтоді твори Утерса виходили в інших видавництвах. У 1992 році за другий роман «Фах» він одержав найпрестижнішу літературну премію Бельгії — імені Віктора Роселя. Далі були «Місце мерця» (1995), «За водою» (2001), «Майстерня часу» (2004), «Подорож Люки» (2007), «День як ніч» (2013). Разом із фламандською письменницею Крістін Хеммерехтс він написав есе «Листи з плаского краю» (2010)* — лірично-інтелектуальну оповідь про Фландрію, Валлонію та Брюссель.

---

* «Пласким краєм» (plat pays) називають Західну Фландрію, де майже немає гористого рельєфу. (Тут і далі - примітки автора).

Із Жаном-Люком я зустрічаюся майже щороку під час поїздки до Бельгії. З першого ж погляду зрозуміло, що він — справжній письменник. Може зупинитися, замовкнути на півслові — і заслухатися співом птахів. Світ він уотує очима, які так і світяться захопленням. І водночас це бонвіван, гурман і гедоніст, як і всі справжні бельгійці. А ще — вдумлива людина з багатим чиновницьким досвідом.

Жан-Люк двічі відвідував Україну. Спершу його запросили на Тиждень Франкофонії у 2012 році. Він ставився до поїздки з гумором. Готелі *soviet style* викликали іронічну посмішку — ніби у хлопчика, який переживає веселу пригоду. Він був вражений, коли я сказав йому, що Булгаков (один з його улюблених письменників) народився саме у Києві — і зажадав побачити Музей Булгакова на Андріївському узвозі. Тоді якраз відбувалася «реконструкція» головної туристичної принади Києва — і нам довелося лізти у діру в паркані, стрибати по дошках, настелених над розібраною бруківкою; а дострибавши, ми довідалися, що музей зачинено. На щастя, на ґанку курила одна з працівниць. Дізнавшись, що пан письменник аж із Бельгії — і оце стрибав (а вона ж усе бачила!) з самого верху, щоби відвідати будинок Булгакових, вона нам відчинила.

І зробила екскурсію. Чесно кажучи, Жан-Люк був трохи розчарований — адже експозицію присвячено переважно «Білій гвардії», творіві, який мало знають у Європі; а він хотів би почути про «Майстра і Маргариту»...

Булгаков і Гоголь взагалі дуже близькі серцю кожного бельгійського письменника, адже «магічний реалізм» (те, що ми називаємо «булгаківщиною» та «гоголівщиною») — типова риса саме бельгійської літератури. Моріс Метерлінк, Жорж Роденбах, Каміль Лемонньє, Альбер Мокель, Поль Віллемс, Жак Стернберг, Жан Муно, Гі Ваас, Гастон Компер, Андре-Марсель Адамак, Анн Ріштер, Жан-Батіст Баронян, Бернар Кіріні — всі, класики і сучасники, віддають данину цій містичній традиції. Бельгія — казкова країна...

Удруге Жан-Люк приїздив у 2015 році з нагоди виходу його книжки, до якої увійшли два романи в моєму перекладі — «Фах» та «Місце мерця». Він не побоявся їхати до країни, де точиться війна. Знову жив у готелі soviet style, але цього разу ми пішли не до музею, а до Києво-Печерської лаври. Дивно, але, оскільки вирішили скоротити шлях, то знову — як і минулого разу — довелося лізти крізь діру в паркані. «Яка величезна територія!», — дивувався Жан-Люк. Я помітив специфічний блиск у його очах. Це задум! Невже у новій книжці буде щось про Україну? Будемо сподіватися!

Кінець безкоштовного
уривку. Щоби читати
далі, придбайте, будь
ласка, повну версію
книги.

ridmi
ТВІЙ УЛЮБЛЕНИЙ КНИЖКОВИЙ

КУПИТИ